

Малиша Станојевић¹
Универзитет у Београду
Филолошки факултет

ИЗРАСТАЊЕ ИЗ ЖИВОТА У ДВА РАТА И У ЈЕДНОЈ РЕВОЛУЦИЈИ: СЛАВА БРЕХТОВИХ ЂИЛИМАРА

У раду се заборављена песма *Ђилимари Кујан-Булака славе Лењина* Бертолта Брехта поново ишчитава. Тумачење уметничког текста указује на рецепцију стихова насталих почетком 20. века под новим осветљењем и значењима у садашњем/другом времену, које је удаљено од комплексних односа према религији и култу личности који су одликовали сада већ прошлост. У раду се истражује значење израстања из живота, када је под снажним утицајима историјских догађаја долазило до одрицања од идола и када су се остваривали моменти сећања и враћања њима... Једном написана, ангажована песма непрестано остаје у свом жанру, чак и онда када се губе трагови и мало се зна о мотивима њеног настанка.

Кључне речи: Брехт, ангажована поезија, историја, култ личности, истина, социјализам

Некада се сматрало да је Бертолт Брехт један од духовних стубова Европе 20. века. Данас, док поново читамо његове песме, ова констатација се не може оспорити, нити потврдити, уколико имамо у виду новонасталу књижевну ситуацију, какву нико није могао предвидети шездесетих/седамдесетих година, сада већ прошлог века. Историја је тада одредила литературу да буде сам њен темељ. Одједи Другог светског рата још нису минули у тим годинама, за које се може рећи да су биле веома бурне, поготову после велике побуне студената 1968. године, када се ниचेански све враћало истом, тј. када се покретала младалачка маса против моћи, постављајући велики број питања савременом свету. У доба прелома идеја, поново су вредновани писци с почетка 20. века, мерилима естетске, али и егзистенцијалне димензије, мирисом барута и бројним жртвама, у епохи великих цивилизацијских недоумица, која није разрешена у два светска рата и једној револуцији. Могло би се рећи да је у једном тренутку на ширем културном плану доминантну улогу имало стваралаштво четири драмских писца: Бертолта Брехта, Жан-Пол Сартра, Семјуела Бекета и Ежена Јонеска. Ови драмски писци, својим стваралаштвом нису заступали само своја схватања драматургије и позоришта, него су износили и идејне концепте који су се преливали у идеологије и филозофије, што је

1 malisa_fil@yahoo.com

значило да су посредством теорије, артикулацијом идеја и уметничким текстом формирали свој поглед на савремени свет, друштво и човека, као и супротности између њих и у њима.

То је, истовремено, и доба великог интересовања за поезију Сергеја Јесењина, Владимира Мајаковског, Марине Цветајеве, а онда и за песништво следећих песника: Федерико Гарсија Лорка, Пабло Неруда, Рабиндранат Тагоре... Међу овим песницима неизбежно је Бретолт Брехт, пореклом Немац, прави представник генерације која је поднела два светска рата, револуцију и фашизацију Европе, књижевник који је у најзначајнијим периодима свог стваралаштва свој живот и дело посветио светском пролетаријату.

Књижевни историчари и теоретичари Бретолта Брехта (1898-1956) сврстаће у песнике и драмске писаце. Његову појаву оцениће као значајну већ са првим позоришним комадима Баал (1920) и Бубњеви у ноћи (1920). Брехт ће се представити, како по теми тако и по изразу, позоришним представама блиским експресионизму. И пре но што се Брехт определио за марксизам и за подухват да своју ангажованост дефинише и потврди кроз праксу епског позоришта (1928—1930), он је учинио да се симболичне личности експресионистичке драматургије претворе у реална бића, а експресионистички крик и позивање на универзалну савест постану конкретна друштвена критика.

За Брехтово стваралаштво биће од значаја година 1924. Те године, у Берлину, он постаје члан Немачког театра којим управља Макс Рајнхарт. Писао је политичке драме, а велики успех је постигао 1928, када је написао *Ојеру за шри гроша* (музику је компоновао Курт Вајл). Био је то један од највећих музичких успеха у доба Вајмарске републике, а биографи бележе да је тада упознао глумицу Хелену Вајгл са којом се и оженио.

По времену настанка, Брехтови рани радови су у духу нове доктрине: *У цунгли градова* (1924), *Човек је човек* (1925), *Величина и пројаси града Махаџонија* (1927), *Просјачка ојера* (1928) и др. У својим теоријским текстовима, од којих су најзначајнији *Мали органо за позориште* (1949) и *Кувовина месинга* (1949), Брехт је формулисао и развио теорију епског позоришта:

„По Брехтовом схватању, епско позориште има двојаку функцију: педагошку (довести гледаоца до сазнања о свету) и политичку (побудити у гледаоцу жељу за акцијом која ће довести до друштвених промена). Ту функцију епско позориште постиже на тај начин што раскида са традиционалним, аристотеловским начелима драмског уживљавања и идентификације. Битна техника овог позоришта којом се остварује антиилузинистичко начело, јесте техника удаљавања, отуђивања, зачудности. Настају дела *Мајка храбрости* (1938), *Добар човек из Сечуана* (1939), *Живои Галилеја* (1938), *Кавкаски круг кредом* (1945), итд...” (Драма, Рађање модерне књижевности 1975: 429).

Брехт је, Брехт је од 1933. до 1948. године, од 1933. до 1948. године боравио у емиграцији. Његов животни пут се може оцртати као пут којим

се овај писац, са својом генерацијом креће. Сажето, имао је шеснаест година када је почео Први светски рат, двадесет и три када је доживео прва нацистичка насиља у Минхену, тридесет и пет када је отишао у изгнанство, тридесет и шест када су му књиге, са другим антифашистичким делима, спаљене на берлинској ломачи, а четрдесет и једну када је избио Други светски рат. Корак по корак удаљавајући се од Немачке, ређају се земље у којима је покушавао да нађе уточиште - Француска, Данска, Шведска, Финска, Русија - а на крају тог пута Америка, у којој је неко време живео. У предговору књиге *Избране њесме* Слободан Глумац, Брехтов преводилац и приређивач, приближава нам апсурдност ситуације у којој се писац нашао када је имао скоро педесет година и када је

„у време најлуђе антикомунистичке хистериије, изведен пред суд за анти-америчку делатност у Њујорку те је опет морао, хитно, да напусти САД да би потражио — две-три године безуспешно за тим трагајући — неку земљу која би га примила: један од највећих и најдоследнијих писаца антифашистичке Европе није могао у Европи, одмах после слома фашизма, да нађе дом. У вихору рата, насиља и лудости нестали су му најближи пријатељи: стајао је, готово симболично, између смрти Валтера Бењамина, који се убио на шпанској граници да га француски жандарми не би предали Гестапоу, и смрти Сергеја Третјакова који је мучки, као 'јапански шпијун', убијен у стаљинским чисткама. Са педесет година се, најзад, скрасио у источном Берлину: ту је добио стан — он који је без дома лутао равно петнаест година — и, још много важније, сопствено позориште где је могао да провери драме које су лежале у фиокама и које је тако желео да види на сцени, пред публиком које је био лишен он, коме је публика била, као мало коме, битни део његове поетике, његове драматургије, његовог схватања функције уметности, његовог дубоког теоријског и практичног изучавања односа књижевности и друштва” (Брехт 1979: X).

Ови, као и многи други фрагменти биографије употпуњују слику о писцу који је као мало ко имао политичку биографију, који је поред других односа испуњен и односима поезије и политике. Брехт је, незаобилазно, предмет расправа са политичког становишта, јер је реч о неспорно ангажованом песнику, припаднику изгубљених генерација које су ступиле у живот на бојном пољу и у рововима Првог светског рата. Са социолошког становишта, пак, Брехт је припадао ситуираној, буржоаској породици, али је напустио своју класу и придружио се људима из нижег сталежа. У том контексту Брехтов портрет се може сагледати у његовој поезији, у којој говори о себи: *О сиротом Б. Б. или у Рођенима после нас*.

О Брехту и његовом стваралаштву може се говорити са више аспеката, али је један од њих свакако доминантан и односи се на ангажовано песништво, тј. на настојања писца да својом поетиком врши утицаје ослањајући се на моћ мисли и идеја у песми. Брехт је стваралац такве поезије, са својим специфичним односом, који се креће у два смера: критика фашизације Немачке и указивање на социјалне односе у друштвеним системима. У извесном смислу, Брехт је и пример покретљивости

песника. Његов одлазак у егзил и посвећеност животу који израста из ситуација које су уздрмале свет, има као резултат уметнички израз који, изградњом односа према стварности, приказује широку панораму слике људи и догађаја. Свој живот и своју уметност Брехт је посветио вишим подухватима од оног са којим је почео – да буде само глас.

Тако је на основу једног новинског, веома кратког текста, у форми дневне вести, настала песма о ћилимарима Кујан-Булака, малог градића у Туркестану. Ова песма на неки начин отвара она питања која су се у случају Брехт намножила, а временом, тражећи објашњења, постала и веома захтевна. Овом приликом задржаћемо се на песничком подухвату и пропратити историју настанка песме и њену рецепцију. Прво на шта нам указује Брехт, јесте његов однос према материјалима од којих се песма може направити. Попут других песника, и Брехт узима кратке новинске вести. То није ништа необично; све једно је како песник долази до идеје и основног садржаја; пратећи своју идеологију и мотив, он ће сачинити уметничко дело. Брехту је само једна вест била сасвим довољна за стваралачки чин, па је зато ова песма по свом садржају, али и структурно, уобличена додатним информацијама публицистичког карактера. Поред навођења да је реч о ћилимарима, што значи да је песма посвећена радничкој класи, мотив локације преузет је из новинског чланка и он у себи носи посебну поруку – на типично ангажован начин, мотив ћилимара постаје предмет естетског уобличавања, један универзални и од значаја за целокупни идентитет пролетаријата. Ћилимари су представљени типично соцреалистички: песник тако упућује на то да су то сиромашни људи који се тресу од грознице и којима дрхте руке. Ишчекујући неки нови живот, амбијент у коме се одвија поетска прича вредан је заборав. Песник, као и Ниче, испод ружне скраме живота чује ритам живота. Брехт из уметности изводи живот будућности. Као да се људи малог места боре са судбином, а та борба је у неку руку, како би рекао Андреј Бели, борба хероја са сопственим сном.

У први план песме Брехт утемељује став о Лењину, стиховима који илуструју његове тежње да се овом личношћу студиозније бави. Како до тога није дошло, фрагменти ове песме засигурно исказују Брехтово мишљење:

„Често је слављен и обилато
Друг Лењин. Има попрсја и кипова.
Градови су по њему добијали имена, и деца.
Држе се говори на многим језицима,
Има скупова и манифестација,
Од Шангаја до Чикага, Лењину у част.”

Трагом вести, Брехт изграђује средишњи део песме, преузимањем детаља који ће покренути главни мотив, приближавајући се идеолошкој семантици, да би указао на сложеност револуционарних промена. Ћи-

лимари ће одлучити да се у њиховом месту постави садрено попрсје. Као што је Брехтов материјал за песму, кратка вест у новинама, тако је и за вајара то гипс, да се покрене стварање уметничког дела.

Однос живота и уметности, однос поезије и политике, овде ће се наћи на прелому идеја и песник ће моћима изговорених речи увести животне ситуације у пројекат дилема. Неколико стихова посвећено је том односу, који је и више садржајан но што се на први поглед може уочити. Сиромашни људи, ћилимари, пружају своје тешко зарађене копејке црвено-армејцу по имену Стјепа Гамаљев, кога песник уводи кроз мали кроки, идеализујући га више од потребног, иако припада надзорницима и оличење је власти. Гамаљев види лица ћилимара и препознаје њихову жељу:

„Види њихову спремност да прославе Лењина и радују се томе.
Али види он и њихове дрхтаве руке.
И наједном предложи
Да се са новцем за попрсје купи петролеј
И да се њиме поспе баруштина иза камиљег гробља,
С које стижу комарци што
Сеју грозницу”.

Сузбијање грознице у Кујан-Булаку „У част умрлог али/ Незаборавањем/ Лењина” у песми, као и у животу, једнако чини заокрет друштвене драме. Брехт онеобичајеним песничким поступком, наизглед без уметничког достигнућа долази до стихова, осликавајући прославу. У духу социјалистичких погледа на свет, ћилимари ће тако учествовати у друштвеној драми; њихове вредне руке, са олупаним ведрима напуњеним петролејом, посипаће баруштину. Учиниће се Брехту да је та сцена вредна уметничког израза и да ће преточена у стихове бити права и потребна естетизована порука светском пролетаријату. Стиховима:

„Тако су помогли себи славећи Лењина,
И тако су славили њега помажући себи”.

Брехт је у духу ангажованих песника, нескривено, допунио своје приказивање, идеолошки и са уверавањем:

„Дакле, схватили су га.”

Завршни стихови песме посвећени су некој врсти катарзе, општем успеху подухвата:

„А кад је увече
Петролеј купљен и присут по баруштини,
Устаде један човек на скупу и затражи
Да се на железничку станицу стави плоча

Са обавештењем о том поступку које би тачно садржало
И измењени план и оно о замени
Лењиновог попрсја за тону петролеја што уништава грозницу.
И све то у Лењинову част.
Па учинише и то
И ставише плочу.”

Песма *Билимари Кујан-Булака славе Лењина* припада *Свендборшким песмама*, названим по малом лучком месту Свендборку на острву Финен, у чијој је близини Брехт живео, као изгнаник, од 1933, када је напустио Хитлерову Немачку, до 1939. године, када је напустио Европу и кренуо пут Америке.

Брехт је попут других уметника, овом песмом, учинио покушај приближавања темама о руској револуцији, поклањајући посебну пажњу личности Лењина. Могло би се рећи да се Брехт приближио другим уметницима који су обрађивали ликове вођа револуције. Удаљавајући се од једне идеологије, фашизације Европе, и жестоко критикујући је и одлазећи из Немачке тога доба, Брехт се приклонио другој идеологији, марксистичкој и комунистичкој. Очекивано је било да се Брехт посвети револуцији; и он је то учинио независно од контроверзе која ће га на крају сустићи - довешће га до тријумфа и до несреће. Брехт је знао да је лик Лењина био захвална и пожељна тема, пошто је Лењин отелотворење саме револуције. Скулптура, наиме, Николаја Андрејева (1873-1932) „Лењин пише”, из 1920. године, садржи поруку о мудрости; скулптура из 1922. говори о убедљивости Лењинових речи; а „Лењин на седници”, из 1926, исказује одлучност првог међу револуционарима. Брехт и вајар Андрејев представљају личност Лењина без икаквих посебних спољашњих нагласака и увек коректног у одевању и држању, без наглашавања позе, тежећи да о изузетности ове личности проговоре помоћу њених природних црта лица и природних особитости држања и понашања.

Андреј Митровић у књизи *Ангажовано и лепо* закључује:

„Нема покушаја - а то је уједно било опште за све сликаре и скулпторе чија су дела доносила лик револуционарног вође током 20-их година - да се ова личност прикаже боголико. Напротив, Лењин је представљен као човек попут свих других, али тако да би се у овом реалном оквиру нашла могућност да се истакну (и саопште) његове стварно изузетне способности као човека револуционара. Овакав Лењин из уметничких дела оличавао је умност, мир, сигурност, личну снагу и, упоредо, људскост. Уметност је у реалистичком лику вође тражила могућност да покаже човечну страну револуционарног подухвата и на тај начин, учествујући у политичкој бици, борила се за револуцију. Реч је о борбеном реализму социјализма.“ (Митровић 1983: 103-105).

Брехтова поезија, у извесном смислу, пашће у сенку његових драма, али је неспорно имала свој активни, бунтовни и критички живот, у

лутању војника и изгнаног песника, од лирских почетака до критичара жестоког језика, каткад са иронично-поучним порукама. На том трагу могу се на метафоричан начин увидети животне ситуације песника и драмског писца који израста из самог живота. Отуда се може претпоставити да је Брехт имао и предосећање будућности и осећање трајања. На Хартманов начин, у фрагменталном разматрању о издвајању из живота и повезаности са животом, отклањањем од расправе о естетском, међуодносима и филозофијом о лепом, о уметности, о природном... може се уочити светло или јасан вид, уметност која је окренута од живота, губљење тла под ногама, лебдења у ваздуху... Овде се поставља питање: како се то увезује са животом [?] у коме

„духовне творевине црпу снагу да се уздигну до јединствене целовитости и праве величине, и само у односу на ту повезаност издваја се њихова способност инзуларне отргнутости; исто тако и обрнуто, само такве творевине су у стању да животу појединца и заједнице дају довољну свест о њиховој иначе прикривеној снази и дубини” (Хартман 1968: 17).

Време ће показати да Брехт неће остати усамљен на великој књижевној и друштвеној сцени, нити да ће бити једини на кога ће се бацити велико светло преиспитивања улоге коју је имао као песник и као грађанин. Њему ће се придружити Гинтер Вилхелм Грас са својим мистичним реализмом и делом *Лимени добош*, као и Теодор Адорно, немачки филозоф, социолог и музиколог, са радикалном критиком савременог Западног друштва. Ангажована књижевност и филозофија у њима ће имати своје представнике.

Брехт је, опет, желео да пошаље поруку о казивању истине, а она је по Брехту намењена онима у чијим ће рукама бити делотворна. Песма о ћилимарима који славе Лењина показује Брехтов став према великим вођама пролетаријата. Није реч само о томе да се по навици славе, важније је да се њихов науч искористи за свакодневни живот. Револуционарна теорија има смисла само ако служи преображавању стварности.

ЛИТЕРАТУРА

Арент 1991: Х. Арент, *Људи у мрачним временима*, Горњи Милановац: Дечје новине.

Брехт 1979: Б. Брехт, *Изабране песме*, Београд: Нолит.

Драма, Рађање модерне књижевности, 1975, Београд: Нолит.

Митровић 1983: А. Митровић, *Ангажовано и лепо: Уметност у раздобљу светских ратова (1914-1945)*, Београд: Народна књига.

Хартман 1968: Н. Хартман, *Естетика*, Београд: Култура.

Mališa Stanojević

**DAS WACHSEN AUS EINEM LEBEN IN ZWEI KRIEGEN UND IN
EINER REVOLUTION:
DIE EHRE VON BRECHTS TEPPICHWEBERN**

Zusammenfassung

Bertolt Brecht (1898-1956) hat als Dichter und Dramatiker eine größere Zahl an engagierten Liedern geschrieben. Die Entstehungsgeschichte des Liedes „Die Teppichweber von Kujan-Bulak ehren Lenin“ und seine Rezeption sind Gegenstand der Analyse von Brechts Verhältnis zum Persönlichkeitskult. Der Lebenslauf des Schriftstellers und sein Werk, die auf dem Verhältnis von Politik und Poesie gründen, wird chronologisch mitverfolgt. Engagierte Poesie und die Reichweiten von Brechts Poetik spiegeln sich in der Kritik an der Ausbreitung des Faschismus in Deutschland und in sozialen Verhältnissen im Gesellschaftssystem wider. Die Forschungen in dieser Arbeit verweisen auf die Verwendung von soziologischen und kulturologischen Werten unter unterschiedlichen gesellschaftlichen Gegebenheiten, einschließlich der Diskussion über Ideologien, Weltkriege, Revolutionen und die großen gesellschaftlichen Veränderungen. Die Arbeit widmet sich einer literarischen Erfahrung und einem engagierten politischen Gedanken, insbesondere mit Blick auf ein geistiges Klima, welches mit Brecht, aber auch von anderen Geistesschaffenden, wie es Jean Paul Sartre, Günther Grass, Theodor Adorno u. a. sind, zusammen kreiert wurde.

Schlüsselwörter: Brecht, engagierte Poesie, Geschichte, Persönlichkeitskult, Wahrheit, Sozialismus

Примљен јануара 2013.

Прихваћен за штампу јануара 2013.